

W. de Vries

Historische Kring Maarssen

BRINKHOF

AANNEMINGSBEDRIJF

MACHINEKADE 6, MAARSSSEN

TELEFOON

61456

voor:
**HUIZEN, FLATS, BUNGALOWS
en BOERDERIJEN**

voor:
**TAXATIES, HYPOTHEKEN
en FINANCIERINGEN**

voor:
ALLE SOORTEN VERZEKERINGEN

**de
vecht
streek**

A stylized illustration of a multi-story building with a central tower and a flag on top, with wavy lines below it representing water or a foundation.

UW MAKELAAR ★

UW ASSURANTIE ADVISEUR ★

Sinds 1935 in Maarssen, Raadhuisstraat 21-a, tel.: 03465-64644
Sinds 1976 in Maarssenbroek, Duivenkamp 739, tel.: 03465-67791

HISTORISCHE KRING MAARSSSEN

Opgericht 11 september 1972, opgenomen in het verenigingenregister bij de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Utrecht en omstreken onder nummer V. 476918.

Bestuur: Drs D. Dekker, voorzitter, J.H. Sagel, secretaris, Schokkingstraat 17, 3601 XK Maarssen, tel.: 03465-61457, N. van Tricht, penningmeester, giro: 2907376, Mevr. A.H. Hogenhout-Hofman, Mevr. S.W. Talen-Stooker, A. de Zwart, Mevr. J.G. Zwijns-Brink.

Redactie: J.N. Servaas, D. Dekker, W. Smits en A. de Zwart. Redactie-administratie: J.F. Besier, Kemperstraat 2, 3601 WK Maarssen.

9e Jaargang no. 3, december 1982

st orgaan verschijnt 4 x per jaar.

KRINGNIEUWS

1. Vervening in het Vechtplassengebied

Op woensdag 19 januari '83 houdt de heer J. Daams uit Kortenhoef een lezing met dia's over de vervening in het Vechtplassengebied. De heer Daams, mede-auteur van een boek over de Vechtplassen dat in 1976 verscheen, weet bijzonder veel te vertellen over de geschiedenis van de turfwinning in ons gebied.

2. Jaarvergadering 1983

Deze zal gehouden worden op donderdag 24 februari '83, 's avonds 8 uur in de Open Hof. Na het doorgaan korte huishoudelijke gedeelte, waarover U nog nader bericht zal ontvangen, gaat Mevrouw Hogenhout U met behulp van door haar man gemaakte dia's iets laten zien en vertellen over haar verzameling van pijpekoppen gevonden in Maarssen, Maarsseveen en Tienhoven.

Het aardige van deze kleipijpekoppen is dat zij door hun uiterlijke kenmerken, zoals fabrieksmerken en afmetingen, dikwijls erg goed te dateren zijn.

3. Kijken naar monumenten deel 2

Van dit boek over monumenten in Nederland, met hoofdstukken over o.a. kerkorgels, vestingwerken, torenuurwerken en historisch straatmeubilair zijn nog een tiental exemplaren verkrijgbaar bij het secretariaat. Normale prijs f 22,50, maar voor leden van H.K. woonachtig in de gemeente Maarssen f 18,50.

4. Quiz van wie is wat

Niemand van de deelnemers aan deze quiz, gehouden tijdens onze Open Dag op 30 oktober had alle antwoorden goed. Wel waren er twee personen met 6 goede en vier met 5 goede antwoorden. Na loting werden de winnaars:

1. De heer L. (Nardus) Heus, Maarssen, met zes goed.
2. Mej. Alexandra Verleun, Maarssen, met zes goed.
3. De heer H. Brinkhof, Maarssen, met vijf goed.

J.H. Sagel.

Rectificatie:

Op pag. 31 van de vorige aflevering staat bij vergissing dat de schuilkerk in Maarsseveen lag. Dit moet zijn Maarssebroek (zie ook het artikel in deze aflevering: Rond de eeuwwisseling).

OOSTWAARD, EEN GESLOTEN BOEK

Het is een bekend verschijnsel bij schrijvers van historische artikelen, dat zij bij een onderzoek eerst gaan uitzoeken wat er al over het onderwerp is gepubliceerd en aan de hand daarvan bepalen of het noodzakelijk is om dit aan te vullen met (zeer tijdrovend) onderzoek in archiefstukken. Met deze manier van werken loopt men het risico dat gegevens die berusten op interpretaties van een schrijver, door een volgende schrijver worden overgenomen en vervolgens een eigen leven gaan leiden en als enige waarheid gaan gelden.

Het 'Kastelenboek Provincie Utrecht' (1) begaat deze (overigens begrijpelijke) slordigheid door zich te baseren op een artikel van mgr. A.E. Rientjes (2) en via deze schrijver op de 'Hedendaagsche Historie' van 1772 (3).

Men gaat ervan uit dat er gedurende lange tijd in de bocht van de Vecht tussen Maarssen en Oud-Zuilen naast het z.g. Kinine-gat, een kasteel heeft bestaan en dat men op de plaats van het oude kasteel, met materiaal van dit gebouw (Middeleeuwse moppen) een (boeren)hofstede heeft gebouwd.

Deze interpretatie wordt door verschillende gegevens ondersteund. L.P. Serrurier tekent in ong. 1730 een prent met daarop een laat-middeleeuws kasteel, voorzien van allerlei torentjes en uitbouwsels (prentje 1).

Heden ten dage wordt de bovengenoemde interpretatie nog gevoerd doordat de ligging in de (inmiddels rechtgetrokken) Vechtbocht, gekoppeld aan het gegeven dat de boerderij van de heer Peek hoger ligt dan het omliggende terrein, een ideale plaats is voor de beheersing van het langskomende verkeer. En ten derde geven de ongeveer één meter dikke muren van de huidige boerderij nog een extra argument ten gunste van de stelling dat daar vroeger een sterkte heeft bestaan.

HEDENDAAGSCHE HISTORIE

Gaan we terug naar de gegevens die vermeld staan in de Ned. Hist. over de heerlijkheid Oostwaard, die in 1772 op 112 morgen lands geschat wordt, dan lezen we: 'Oosterweerd al in 1294 onder de oude Ridderschap geteld wordt.' Over het gebouw dat er in dat jaar staat, wordt vermeld: 'Men ziet er Thans nog een plat Boerenhuis welks dikke muren en zwaare verwulfsels blijken van een werkelijke oudheid geveen' en het 'goed' is in handen van de weduwe van Abraham

Croock (4).

Er wordt met geen woord gerept over het bestaan van een kasteel of een oeroud geslacht, dat daar zou hebben gewoond, hetgeen in die tijd, met zijn sterke voorliefde voor een 'rijke' geschiedenis die graag zijn wortels in de Romeinse tijd of die van de Batavieren gezien zou hebben, zeker vermeld zou worden.

ARCHIEFONDERZOEK

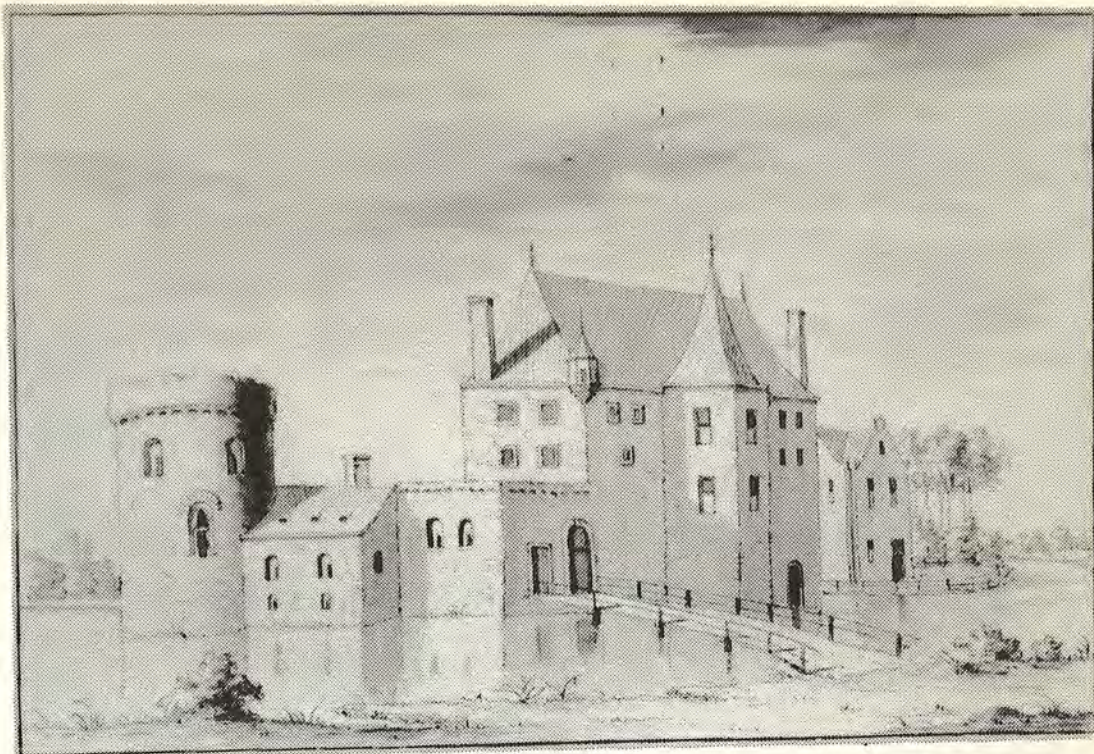
Tijdens mijn onderzoek naar gegevens omtrent een eventuele ridderhofstad Oostwaard ben ik nergens iets tegengekomen, dat de indruk geeft dat hier een sterkte stond. Sterker nog, de spaarzame middeleeuwse gegevens versterken het vermoeden, dat er zelfs geen sterkte heeft bestaan.

Als voorbeeld hiervan vermeld ik dat Oostwaard niet genoemd wordt bij de 'herwaarderling' van de ridderschap in het begin van de 16e eeuw. Wie laat nu de bewoner van zulk een indrukwekkende sterkte niet toe tot de nieuwe ridderschap?

Rientjes vermeldt dat omstreeks het jaar 1300 de abdis Clementia van het klooster Oudwijk te Utrecht, verklaarde, dat Frenkina, weduwe van W. van Schalkwijk geld had vermaakt aan dit klooster waarvoor landerijen 'in Oostweerde gelost zijn' (5).

Hij bedoelt hier waarschijnlijk mee de St. Stevensabdij in Oudwijk. Deze abdij verpachtte in 1447, 1490 en 1503 een stuk land van 132 morgen (6) (veel meer dus dan de 112 morgen waaruit Oostwaard in 1772 bestond), maar in deze akten niets over een kasteel of 'huys'. Ook een handschrift uit de 17e eeuw waarin alle vrij- en ridderhofsteden in het gewest Utrecht vermeld worden, zwijgt over Oostwaard (7).

L.P. Serrurier - Oostwaard? (± 1730).

RAU Top. Atlas inv. Muller no. 1708

HEER VAN OOSTWAARD

In de 18e eeuw vinden we wel gegevens over Oostwaard. Het vreemde is echter dat de heer van Oostwaard in ong. 1700, Philippe d'Orville 'koopman op Rusland en de Oostzee', niet op de plaats van de tegenwoordige boerderij van Peek woonde, maar op 'Vegtenstein' (8).

Midden 18e eeuw krijgen we de indruk dat de heren van Oostwaard wonen op de hofstede die door Serrurier gezien en getekend is (prentje 2).

In 1754 vererfde de heer van Oostwaard, Pieter Antonie de Lespaul, koopman te Amsterdam, de 'hofstede Vegtstroom aan de Vecht, tussen Maarssen en Zuilen' aan Abraham Croock, 'eigenaar van de kruitmakerij 'Sollenburg' buiten Amsterdam aan de Overtoomschen weg' (9). Na de dood van Abraham op 9 maart 1768 hertrouwt zijn weduwe (en 2e vrouw (10)) al vrij snel met de veelbelovende officier Jan Lucas Reynst (11), die ondanks zijn militaire carrière nog tijd vindt om een poging te wagen toestemming te krijgen om zijn land af te wateren via de Zogwetering (12).

De Hofsteden hebben ze echter niet meer in hun bezit, want al in 1771 wordt een nieuwe eigenaar vermeld nl. Jacobus de Nijs, die een 'belastingaanslag' krijgt van 6 gulden in het enkel huisgeld, 6 gulden in het dubbel huisgeld en 9 gulden in het haardegeld.

Als we het enkel en het dubbel huisgeld vergelijken met de bedragen die andere bekende gebouwen op moesten brengen, dan moet het toch wel een vrij grote hofstede geweest zijn.

De Snaafburg stond geboekt voor 7 gulden, Herteveld voor 8 gulden en Nieuw Vechtevoort (de tegenwoordige apotheek) voor 7 gulden (13).

VERWARRING

Zelfs in de 19e eeuw komen we nog een heer van Oostwaard tegen en wel in de persoon van A.B. de Joncheere. Ook deze woont niet in Oostwaard zelf, maar op Op Buren (zie hieronder).

De verwarring wordt nog groter met de ontdekking van (afschriften) van een aantal koop-

L.P. Serrurier - Hofstede Oostwaard (± 1750).

RAU Top. Atlas inv. Muller no. 1709

akten van buitenhuizen aan de huidige Amsterdamse Straatweg tussen de Driesprong en de Daalseweg.

Nu blijkt dat de namen van deze buitenplaatsen in volgorde vanaf de Driesprong waren: Vecht en Dijk (nog bestaand), Vegtstroom, Op Buuren en Kattenburg. Als hekkensluis fungeerde de 'Zuilensche Koorenmolen' (14).

Vegtstroom lag dus aan de andere kant van de Vecht en was niet gelegen op de plek van de huidige boerderij van Peek, hetgeen door de Hedendaagsche Historiën wel gesuggereerd wordt.

TWEE GEGEVENS ONVERKLAARBAAR

Serrurier heeft zijn prent gemaakt naar een voorbeeld, dat hij vond tussen prenten die door Van Alkemade zijn gemaakt van 'kastelen in Uitrekt'.

Serrurier staat bekend om zijn onzorgvuldigheid, maar Alkemade als redelijk betrouwbaar. Toch neig ik er erg toe, om in dit geval ook aan Alkemade te twijfelen, omdat hij het kasteel tekent in een tijd dat het nergens vermeld wordt.

Het tweede gegeven, dat onverklaarbaar is, zijn de dikke muren, die ook nu nog (de hofstede van prent 2 is in 1922 afgebrand en op de resten is de huidige boerderij gebouwd) duidelijk te onderscheiden zijn. De forse steenmaat hoeft er niet op te duiden dat men de stenen van het oude bouwwerk heeft gebruikt. Die kunnen immers van elders komen.

Wat betreft de bult waarop de huidige boerderij ligt, geeft de heer Peek een zeer aannemelijke verklaring. De omgeving, die uit klei bestaat, is in de loop der jaren afgegraven ten behoeve van de steenovens en men heeft om de boerderij heen gegraven. Het is dus net andersom: de boerderij ligt niet op een natuurlijke bult, maar het omliggende land is verlaagd.

Op grond van de voorgaande gegevens kom ik tot de slotconclusie dat een riddermatige hofstede Oostwaard of niet bestaan heeft of slechts kort bestaan heeft en dat het gebouw zeker niet lijkt op de hofstede die Serrurier van Van Alkemade heeft overgenomen.

Drs. W. Smits.

Noten:

1. Clifford Kocq van Breugel, herz. door J.D.M. Bardet, Utrecht 1966.
2. Jaarboekje Niflarlake 1958, p. 39-41.
3. Hedendaagsche Historie of de Tegenwoordige Staat van alle volken XXII deel, vervolgende der Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden en vervattende in 't bijzonder die van Utrecht, te Amsterdam bij de wed. Isaak Tirion, 1772.
4. Maarssen wordt overigens als een 'ambagtsheerlijkheid' aangemerkt en op 400 morgen geschat.
5. Niflarlake p. 41.
6. Kleine Kapittels inv. nr. 845.
7. Familiearchief Van der Muelen inv. nr. 81.
8. Elias J., De Vroedschap van Amsterdam, Amsterdam 1903 p. 966 deel II.
9. Idem, deel I p. 464.
10. Zijn eerste vrouw Margaretha Maria Lespaul, waarvan J. Bicker Raye in zijn aantekeningen vermeldde *atsijnde een seer schoon mens* werd begraven op 8 oktober 1751 (zie noot 9).
11. Jean Lucas Reynst, geb. 21 febr. 1730, st. kinderloos 1792; Luit. Colonel en kaptein Commandant van eene Comp. Hollandsche Guards te Voet, Colonel 1 feb. 1774, Generaal-Majoor 15 oct. 1787, tr. te Maarssen 28 mei Barbare Nicoletta Six, geb. te 'Hage 7 feb. 1729, st. te A'dam en begr. O.K. 28 mei 1802 (Vroedschap Amsterdam deel I, p. 371).
12. Archief Oud-Maarsseveen inv. nr. 10 (1776-1781).
13. Archief Oud-Maarssen inv. nr. 104.
14. RAU Handschriften inv. nr. 274.

Maarssen in de tweede helft van de achttiende eeuw, o.a. volgens de protocollen van Notaris Jacobus van Someren I

De folianten met protocollen, opgesteld door notaris Jacobus van Someren te Maarssen en Nieuw-Maarsseveen in de periode 1758-1795 zijn voor de geschiedschrijving van Maarssen van grote betekenis. Gevoegd bij de copieën van oude notariële akten uit dezelfde periode, die ons lid, de Heer Mr. C.J. Rijsterborgh, oud-notaris, de Historische Kring schonk, vormen deze stukken een rijke bron van bouwstoffen voor enige artikelen over Maarssens verleden.

Velen die zich bij notaris Van Someren voegden, behoorden tot de Portugees-Joodse gemeenschap. In de achttiende eeuw was het aantal Portugees-Joodse en Hoogduits-Joodse ingezetenen in Maarssen zeer groot (zie jg. 7 no. 1). In welke mate bepaalden deze twee groepen het dorpsleven in Maarssen? Beide groepen waren niet in de plaatselijke overheid vertegenwoordigd. Het is bekend dat ze tegenover elkaar afstand bewaarden en dat de van afkomst aanzienlijke en vermogende Portugezen aanvankelijk de boventoon voerden. Op het einde van de achttiende eeuw was de Hoogduitse gemeente in aantal en welvaart toegenomen. Zeker is dat beide groepen in de achttiende eeuw afzonderlijke naties waren binnen de autochtone bevolking van Maarssen.

Met de protocollen van Jacobus van Someren komen we meer te weten over het doen en laten van de Maarssense bevolking en zeker over het huizenbestand in de achttiende eeuw, hoewel hieruit niet mag worden afgeleid dat we alleen met koopcontracten te maken hebben. Zo heeft Van Someren in vele protocollen woordelijk opgenomen wat ruzi-

ende partijen elkaar hebben toegevoegd. Ook de veilingcontracten en testamentaire beschikkingen verschaffen ons inzicht over het leven van de Maarssense bewoners van de achttiende eeuw.

DE HOED VAN DE WATERSCHIPPER

Een hoed wordt nog steeds gedragen, maar het beroep van waterschipper wordt niet meer uitgeoefend. Waterschippers waren eertijds onmisbaar voor de drinkwatervoorziening van de steden en voor het bierbrouwersbedrijf. Vanaf eind 16de eeuw tot het begin van de 19de eeuw voeren bijvoorbeeld dagelijks waterschuiten uit Amsterdam naar de Vecht en brachten het water naar de hoofdstad ten behoeve van burgers en brouwers. De waterschipper die wij op het oog hebben, wordt genoemd in de protocollen no. 32, 33 en 34 van 2 augustus 1770 waarin Jacobus van Someren de getuigenverklaringen opschreef over de misdragingen van de schipper van het waterschip 'Claas Cornelis Kaen' op de Herengracht te Maarssen.

Als men de protocollen doorleest, kan men zich afvragen waarom er zoveel aandacht

werd besteed aan het gedrag van de schipper die zijn hoed was kwijtgeraakt. Gebeurde dit op last van de bewoner van 'de Boomgaard'? (Herengracht 22). Deze legt zelf geen verklaring af en wordt door Antje Keijser, huisvrouw van Klaas Verbeek, een Portugese Heer genoemd. Juist de Portugees-Joodse bevolkingsgroep was de belangrijkste opdrachtgever van notaris Jac. van Someren.

Genoemde Antje Keijser bevond zich op 1 augustus, omstreeks vijf uur in de namiddag, bij de brug van Maarssen (Kaatsbaanbrug) voor het huis van Gijsbert Brands. Zij zag daar een schipper staan, *'zonder hoed op het hoofd en wat beschonken'*. Toen deze op zijn vraag aan vrouw Brands of zij zijn hoed had gezien, het antwoord *'neen'* kreeg, liep hij verder de Herengracht op tot aan het huis *'de Boomgaard'*. *'In de stijger voor de genoemde Huisinge bevonden zich twee manspersonen, sijnde een Portugeesche Heer en Knechte, bij naam bij haar attestante onbekend. De meergenoemde manspersonen hielden zich bezig met vissen.'* Volgens Antje sprak de schipper de Heer en knecht brutaal en scheldend aan. *'Je hebt mijn hoed'*, waarop die Heer antwoordde, *'ik weet van de hoed niet'*. Volgens de getuigenis van Antje wou de genoemde Heer daarop naar binnengaan, maar de schipper greep hem aan en gaf hem een stoot met de hand en brak bovendien de hengelstok onder zijn voet stuk. De knecht schoot daarop te hulp en zei: *'als je vechten wil, dan zal ik je aantasten, want mijn Heer kan niet vechten.'* De knecht en de schipper raken handgemeen, zonder elkaar te verwonden. Antje heeft wel gezien dat de voorpand van het camisol en het overhemd van de knecht daarbij *'opengescheurd'* werden.

Jacob Wintmulder, oud omtrent veertig jaren, een van de getuigen, noemt in zijn verklaring de hoofdbewoonster van *'de Boomgaard'*, mevrouw Jochem Mozes. Hij veronderstelt dat de genoemde knecht in haar dienst was. Ook hij zag de vechtpartij en hoorde mevrouw Jochem Mozes uit het huis roepen: *'zijn hier geen dienders, ons wordt molest gedaan'*, waarop Wintmulder de bode van Nieuw-Maarsseveen is gaan roepen.

Ook Alexander Aurelli en Christiaan Most, beiden ongeveer dertig jaar en gelogeerd bij Aron Daniëls op de Herengracht, kwamen getuigen. Zij zagen dat de schipper: *'de stoep van de Boomgaard is opgetreden en zeide aan dien*

Heer en knecht aldaar in de deur staand, laat mij maar eens in huis dan zal ik zien naar mijn hoed, waarop de knecht uit het huis de schipper van de stoep heeft afgestoten en hem vervolgens voor in de borst in het camisol heeft aangegrepen, alsmede ook aan de schipper twee à drie slagen met de vuist heeft toegebracht.' Ondanks de laatste zin was de strekking van de getuigenis een veroordeling van het gedrag van de schipper.

Uit protocol 33 blijkt dat de Portugese Heer Salomon Schajer heette die inwoonde bij Vrouwe Jochem Mozes. In dit protocol is Maria Catharina Schweisers aan het woord, eveneens gelogeerd in *'de Boomgaard'*. Zij zegt dat de genoemde Heer op de vraag van de schipper *'Waar is mijn hoed'* met een grimlach antwoordde: *'Wat weten wij van de hoed.'* Ook beticht zij de schipper van het gebruik van scheldnamen. Uit haar getuigenis: *'... de knecht heeft de schipper aangegrepen en uit de stijger getrokken en zei: wij bennen hier op ons eigen grond.'* De schipper is toen weggegaan nadat hij bij herhaling zei: *'wacht, ik zal jou knippen'* en is daarna weder gekomen. *Als wanneer de Heer en knecht om hem te ontgaan, wilden in huis gaan, is de schipper toegelopen en heeft met geweld willen in huis dringen.* Maria Schweisers zegt verder dat andere lieden op de vechtpartij zijn toegeschoten om de schipper en de knecht van *'malkanderen'* te trekken en dat mevrouw Jochem Mozes om een diender heeft geroepen en de schipper daarop verder 't Zandpad is opgelopen. Uit het gebruik van het woord diender blijkt dat Mevrouw Mozes niet uit Maarssen kwam, maar dat geldt ook voor de waterschipper, want volgens de protocollen kende niemand zijn naam. Eén ding is ook duidelijk, de Maarssense getuigen Wintmulder en Antje Keijser spreken van een Portugese Heer en duiden de hoofdbewoonster van *'de Boomgaard'* aan met Mevrouw Jochem Mozes en zelfs met Vrouwe, dat weer heel iets anders is dan vrouw.

DE NALATENSCHAP VAN DE PALFRENIER

Op 3 juli 1761 gaat notaris Jacobus van Someren *'ten verzoeken van den Hoog Ed. geb. Heer Godfridus Franciscus Cromhout'* naar de buitenplaats Huis ten Bosch, waar de stalknecht Jan Hendrik Wielde, door Van Someren palfrenier genoemd, is overleden. De goederen van de overledene worden door twee andere leden van het personeel, Johanna van Diem

DE ROOMSCHE KERK TE MAARSEN.

en Jurriaan Broers, in bewaring genomen. Waarschijnlijk om mogelijke verwijten van erfgenamen te voorkomen, laat Cromhout een notariële akte opmaken van de bezittingen van de palfrenier.

Deze bestaan uit:

een grauwe rok, twee camisolen, twee broeken, twee borstrokken, een sarge gezondheid (=een brede gordel van flanel om het lijf warm te houden), enige lappen, een hemd, een neusdoek, drie paar kousen, twee slaapmutsen, twee hoeden, een paar schoenen, een paar handschoenen, een paar houten klompen, een pond tabak, een koffertje bevattende: drie onderhemden, elf boordmouwen, vier overhemden, vijftien witte stropjes, een zwart stropje, een zwarte leren broek, een paar zwarte kousen, een paar leren handschoenen, een paar zilveren kniegespen, enige prullen, een zakje met geld (f 90, 15 stuivers, 8 penningen).

Het koffertje wordt, met het cachet van de notaris, in rode lak verzegeld evenals de grauwe linnen zak, bevattende de overige kle-

dingstukken. Met enige fantasie is het nu mogelijk zich een voorstelling te maken van de wijze waarop Jan Hendrik Wiede als stalknacht en als palfrenier in vol ornaat gekleed ging.

DE PRINS TE PAARD

Het Herenlogement (voorheen Heinsius), later Concordia genaamd, gelegen op de hoek van Breedstraat en Schippersgracht, heeft enige jaren geleden met de komst van de nieuwe eigenaar, de heer C. van der Horst, de naam Prins te Paard gekregen. Deze naamgeving werd betwist, omdat men meende dat de voormalige herberg met die naam elders in Maarssen was gelegen.

De notariële akte van 15 mei 1772 (notaris Van Someren) bevestigt echter de juistheid van die naam. Op die datum namelijk verhuurde Cornelis Vermeulen, wonende te Zeist, ten behoeve van Huibert van der Linden *zekere huizinge en erve met de stallingen daarachterstaande onder den gerechte van Maarssen bij de brug op de hoek van de straat genaamd de*

Breestraat, zijnde een herberg alwaar de Prins te Paard uithangt, bij den huurder wel bekend, wes-halve onnodig nader te bepalen, voor de tijd van vier aaneen volgende jaren . . . ' Jammer dat de Prins te Paard bij de huurder welbekend was, waardoor een uitvoerige beschrijving van de herberg achterwege bleef.

DE ROOMS KATHOLIEKE KERK AAN DE STRAATWEG

De Rooms Katholieke kerk die na de Hervorming gelegen was in Maarssenbroek aan het einde van de Zeilweg, dat wil zeggen aan de overzijde van de spoorweg, waar omstreeks 1910 de boerderij van Van Deijl lag, is omstreeks 1755 verplaatst naar de Straatweg tegenover Goudestein. De opofferingen die de Maarssense parochianen zich moesten getroosten om hun kerk in stand te houden, waren, sinds de Hervorming, buitengewoon groot. De huisvesting in Maarssenbroek was slecht. Als deze kerk in 1743 door timmerman Cornelis Veenman bijna geheel wordt vernieuwd, spreekt men nog van 'een schuur of stallinge' (zie: Geschiedenis der Parochie Maarssen door R.W.J. Peters, kapelaan te Maarssen, pag. 25). De kerk had met de pastorie Beeresteijn aan de Straatweg tegenover Goudestein verbinding door het zogenoemde Kerklaantje. Bij die pastorie wil de R.K. gemeente in 1755 een nieuwe kerk bouwen.

Op 26 november 1759 is de bouw blijkbaar nog niet geheel voltooid, want voor notaris Van Someren verschijnen dan de kerkmeesters van de Rooms Katholieke kerk: Gerrit Degecamp, Cornelis de Jongh, Jan Middelweert, Gijsbert Heus, Dirk van Oostveen en Gerrit van Schalkwijk, die verklaarden 'te

zaam en ieder in 't bijzonder in hun bovengenoemde qualiteit schuldig te wesen aan ende ten behoeve van mejuffrouw Johanna Bosch, een capitale somme van vier duysend vijf honderd gulden . . . tot reparatie en opbouwing van gemelde Roomse Catholijke kerk.'

Zoals gezegd, de meeste akten betreffen de Portugees-Joodse ingezetenen, die o.a. bij aanvaarding van nalatenschappen de grootste omzichtigheid betrachtten. Onmiddellijk na het overlijden van familieleden laten zij, volgens de akten, in het sterfhuys kasten en kisten verzegelen door notaris Van Someren. Vanzelfsprekend ging het dan niet om kousen en hemden of een pond toebak, zoals bij de palfrenier, maar om kostbare kleinodiën. De boedelbeschrijving vindt pas plaats wanneer alle erfgenamen aanwezig zijn.

Als Vrouwe Lea Levy Ximines, weduwe van Moses Nunes Henriques op 16 juli 1760 komt te overlijden, wordt in haar huis het bruin kabinetje staande in de binnenkamer, 's morgens om 9 uur verzegeld, tevens de deur van de zoldertrap, omdat zich op zolder een koffertje bevindt met geld en sieraden. De volgende dag reeds, nadat gebleken was dat het kabinetje en de deur van de zoldertrap in dezelfde staat waren ten tijden van de verzegeling, wordt de inhoud in aanwezigheid van getuigen beschreven: o.a. twee zilveren zoutvaten, zilveren lepels en vorken, een gouden horloge, gemaakt door Marekwik en Markham, gouden ringen bezet met paarlemoer en een met een roos en steen, zakjes met munten waaronder een met 1000 zesthalven ter waarde van f 275, (zesthalf is een munt ter waarde van f 0.275).

Dick Dekker.

VAN IJSKELDER TOT VLEERMUIS

In onderstaand artikel wil de schrijver u vertellen van het herstel, de schoonmaak en de functieverandering van de ijskelder van Doornburg.

INLEIDING

Ijskelders behoren wat betreft hun functie tot het verleden. De gebouwtjes echter zijn in een aantal gevallen bewaard gebleven. In onze gemeente kennen we twee verdwenen en twee bestaande ijskelders. Verdwenen zijn

de ijskelder van Luxenburg (jaargang 8, blz. 32) en een ijshut in Tienhoven, de bestaande ijskelders bevinden zich op de landgoederen Vechtenstein en Doornburg.

Daar de ijshut van Tienhoven slechts enkele jaren geleden is afgebroken was het verkrij-

gen van een beschrijving ervan niet moeilijk. Van oorsprong een hooiberg met een rieten kap, gesteund door vier palen die in een vierkant met een zijde van ± 2.50 m stonden. Men had de openingen tussen de palen en de kap dichtgemaakt met rieten matten en daaromheen een muurtje gebouwd van turven tot een dikte van zo'n 70 cm. afgedekt door bladriet. In de oostzijde was een deur aangebracht. 't Ijs dat 's winters hierin werd gebracht bleef tot ver in de zomer bewaard en o.a. dokter Van 't Einde haalde hier het ijs voor de koude kompressen vandaan.

De ijskelders van Vechtenstein en Doornburg zijn van stenen gemetselde bouwwerken, overdekt door een aarden heuvel. Die van Vechtenstein meet inwendig $\pm 4 \times 2$ m. en is ± 2 m. hoog, gedekt door een tonvormig gewelf. Aan de vijverzijde bevindt zich een deur en in de tegenoverliggende (korte) zijde een raam, terwijl bovenin een luchtkoker aanwezig is.

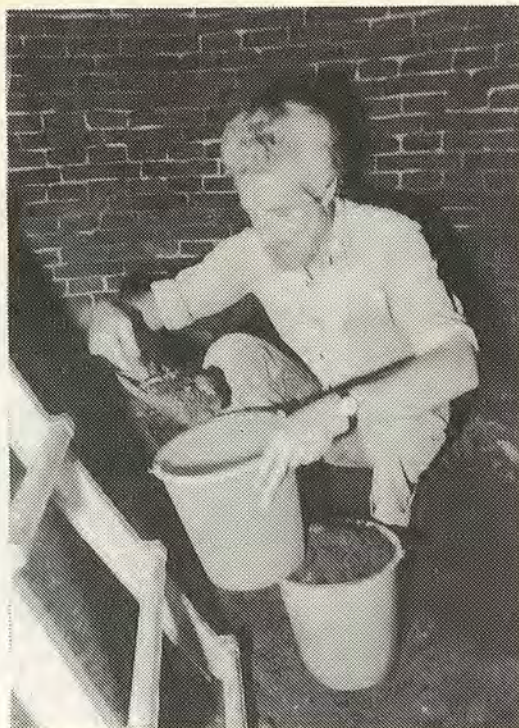
De beschrijving van de ijskelder van Doornburg volgt verderop. De functie van zo'n ijskelder is dus het bewaren van ijs, dat 's winters uit plassen, vijvers of rivieren werd gezaagd en gehakt en dat dankzij de goede isolatie in en om de kelder tot ver in de zomermaanden bewaard kon worden. De ijsblokken gebruikte men om levensmiddelen en dranken te koelen en goed te houden.

Nu de functie van de ijskelder is overgenomen door koelkasten en vriezers blijken vele van deze bouwwerken (in ons land zijn er nog ± 70 bewaard gebleven) gebruikt te worden door vleermuizen, die in deze nu vorstvrije plaatsen komen overwinteren.

Ook de ijskelder van Doornburg herbergde overwinterende vleermuizen, die via de ventilatiesleuven in de deuren in en uit konden vliegen. Toen de kelder begon te vervallen werd het vleermuizenbezoek zeldzamer. Gelukkig is door reparatiewerkzaamheden dit verval stopgezet en is de ijskelder opnieuw geschikt gemaakt als overwinteringsplaats van vleermuizen.

TUSSEN VERVAL EN HERSTEL

Het verval van de ijskelder dateert van ± 1972 toen de esdoorns, die op de heuvel groeiden, met hun wortels het metselwerk bereikten en dit uiteen begonnen te drukken. De ingangstoog stortte in en hierdoor was een toegangs-

Afb. 1: Het leegscheppen van de kelder (3 meter).

weg vrijgemaakt voor de jeugd. De binnen-deur was al snel vernield en zo werd de kelder een stortplaats voor rommel en een prachtig afgesloten plekje om vuurtje te stoken.

Reeds in 1973 schreef de heer H.J. Wolters aan het Staatsbosbeheer (S.B.B.) over de gevaren die de vleermuispopulatie van de kelder zou gaan lopen, indien aan het verval geen halt werd toegeroepen. Het S.B.B. wilde graag meewerken door het bedrag dat nodig was voor een nieuwe binnendeur te financieren, doch andere instanties, waaronder de priorij, gaven geen antwoord, zodat alles bij het oude bleef, of beter, waardoor het verval verder ging.

In 1976 schreef de heer Wolters opnieuw een brief, waarvan afschriften gestuurd werden naar de Bond Heemschut, de priorij en de Historische Kring Maarssen. Behalve publicatie van de brief in het periodiek van de H.K.M. (jaargang 3 nummer 1) reageerde geen der aangeschreven instanties en dus kwam er ook nu weer niets terecht van enig herstel van de kelder.

In 1980 publiceert het ministerie van C.R.M. een folder over vleermuizen, waarin o.a.

Afb. 2: Het zeven van de uitgegraven grond.

wordt aangedrongen op het nemen van beschermende maatregelen teneinde de achteruitgang van deze beschermde diersoort voor zover mogelijk te stoppen. Onmiddellijk reageerde de heer Wolters hierop, door opnieuw in de pen te klimmen teneinde via C.R.M. subsidie trachten te verkrijgen om de ijskelder van Doornburg veilig te laten stellen als vleermuisoverwinteringsplaats. Afschriften gingen naar het S.B.B., de priorij, de H.K.M. en de stichting Monumentenzorg in Zeist. Van deze laatste instanties heeft alleen het S.B.B. gereageerd en het is, zoals we verderop zullen zien, bijzonder jammer dat Monumentenzorg nooit iets van zich heeft laten horen.

Gelukkig gaf het ministerie van C.R.M. wel antwoord en samen met het S.B.B., moeder priorij en vleermuisdeskundigen werd een plan opgesteld om de kelder zowel voor verder verval te behoeden als hem weer geschikt te maken voor de overwintering van de vleermuis.

Het plan werd goedgekeurd en C.R.M. gaf een subsidie die 90% van de kosten dekte. Zo startte men in 1981 met het kappen van de

esdoorns op de heuvel die gevaar voor de kelder opleverden en in het voorjaar van 1982 begon ook de aannemer aan zijn werk. Dit bestond uit het opnieuw op metselen van de ingang, het plaatsen van een nieuwe binnen deur voorzien van een gleuf die de vleermuisen toegang verleent tot het binnenste van de kelder en het plaatsen van een hek aan de ingang om onbevoegden de toegang te beletten. De werkzaamheden die niet gesubsidiëerd werden bestonden uit het leegruimen en schoonmaken van de kelder en de gang. Dankzij de voortvarendheid van mevrouw Wolters werd al snel een groepje vrijwilligers gevormd, die dit karwei in hun vrije tijd wilden klaren. Met behulp van enig materiaal van de aannemer, zoals een lamp, een ladder en een grote zeef gingen zij samen of bij toerbeurt aan het werk.

DE VONDSTEN BIJ DE GROTE SCHOONMAAK

Na het opruimen van het grove vuil (puin, takken, stukken boomstam, papier, flessen e.d.) volgde het uitscheppen van aarde en zand (afb. 1). Met emmers werd dit naar buiten gebracht en daar gezeefd (afb. 2),

Afb. 3: Het uitzoeken van de scherven.

zodat de grond kon worden gebruikt om de heuvel op de ijskelder weer wat op te hogen c.q. bij te werken, de rommel werd afgevoerd. Op een gegeven moment stuitte de gravers in de kelder op stukken turf en turfmoel. Deze 'grond' is afgevoerd, omdat ze niet thuis hoort in het milieu van een rivierkleibos. Wat dieper in deze laag kwamen de eerste scherven aan het licht en hun aantal nam toe naarmate er verder werd gegraven. In het totaal werden negen emmers scherven uitgezeefd en verzameld (afb. 3).

Ongeveer 95% van de scherven behoorde toe aan restanten van mineraalwaterkruiken. Dank zij een aantal grote stukken was het niet moeilijk de reconstructie van dergelijke kruiken te tekenen (afb. 4). Aan de voorzijde van de kruiken stond een merk ingestempeld en afb. 5 laat ons de twee meest voorkomende zien. Deze merken werden resp. 60 maal en 25 maal aangetroffen. Daarnaast kwamen nog 13 andere merken voor.¹ Het totale aantal merken is goed voor ± 90 mineraalwaterkruiken. Onder het oor van de kruiken kwam op een aantal scherven een nummer voor al of niet voorzien van letters, bijv. 'H Num. 21'. Dit betreffen de fabrikantennum-

mers, waarvan er slechts 32 werden geteld. Het aantal schenkruitjes bedroeg ± 80 , terwijl er ± 60 oren voorkwamen.

Alle kruikresten dateren uit de 19e eeuw (in de 20e eeuw is men overgeschakeld op glaswerk).

De resterende 5% scherven bestonden uit porselein (merk: Regout & Co, 1836 Maastricht) waaronder resten van kop en schotel, schalen en een pot, stukjes van tegeltjes en plavuizen, groen en rood geglazuurde aardewerk schalen en een vergiet en een Keuls potje. Van geen der genoemde voorwerpen zijn voldoende scherven teruggevonden om een compleet exemplaar te maken. Uit deze laatste ervaring hebben wij de conclusie getrokken dat het schervenpakket niet is ontstaan doordat in de kelder gebracht aardewerk enz. is gebroken, maar dat deze scherven als laag zijn aangebracht. Een verroeste sluitpen, het transportsysteem voor het kousje van een petroleumlamp en een lemme van een gesmede bijl waren de enige metalen voorwerpen die zijn gevonden.

De onderzijde van de muur van de ijskelder tekende zich al spoedig af als een naar binnen springende rand ter breedte van één steen en

Afb. 4: Kruikmodellen

iets lager vonden we een laag losgelegde stenen - een zogenaamde vlijlaag - in een kleibed. Deze laag bleek schuin af te lopen naar het midden van de vloer over een afstand van ± 70 cm. Binnen de kring die overbleef vonden we tenslotte een gemetselde put met een doorsnede van 65 cm. gevuld met zand. Hoe ver deze put naar beneden doorloopt is niet achterhaald kunnen worden; na een 70 cm. zaten we op het grondwater, maar was de onderzijde van het metselwerk nog niet bereikt.

Ook de gang heeft een schoonmaakbeurt gekregen. Binnengelopen grond is verwijderd, alsmede de spijkers en schroeven die duidelijk in latere tijd in de muren waren aangebracht. Bij deze schoonmaak ontdekten we dat het voorste deel van de gang zo vol lag met ingelopen en -gespoelde grond (afb. 6) dat er van het oorspronkelijke straatje, bestaande uit gele steentjes, niets te zien was. Zo hadden we dan na 59 manuren werken ongeveer 2,5 m³ grond, scherven en steenresten verwijderd, gezeefd en afgevoerd en was de oorspronkelijke bodemlaag van kelder en gang blootgelegd.

Kijken we terug naar de vondsten dan moeten we tot de conclusie komen dat de schervenlaag zeer waarschijnlijk na de bouw van de ijskelder is aangebracht als drainagelaag en dat daarop een flinke laag turf is gelegd als isolatiemateriaal. Daar de Apollinaris-kruiken voor het eerst in 1852 worden aangebracht, moet de schervenlaag dus ruim ná dat jaar worden gedateerd. Helaas is tot nu toe in archiefmateriaal geen enkel gegeven gevon-

GEORGKREUZBERG
ARRWEILER
RHEINPREUSSEN

Afb. 5: Merken van mineraalwaterkruiken.

den over de ijskelder. Op grond van bouwkundige aspecten schatten we de kelder op zo'n 200 jaar oud.

DE TEKENINGEN

a) de kelder

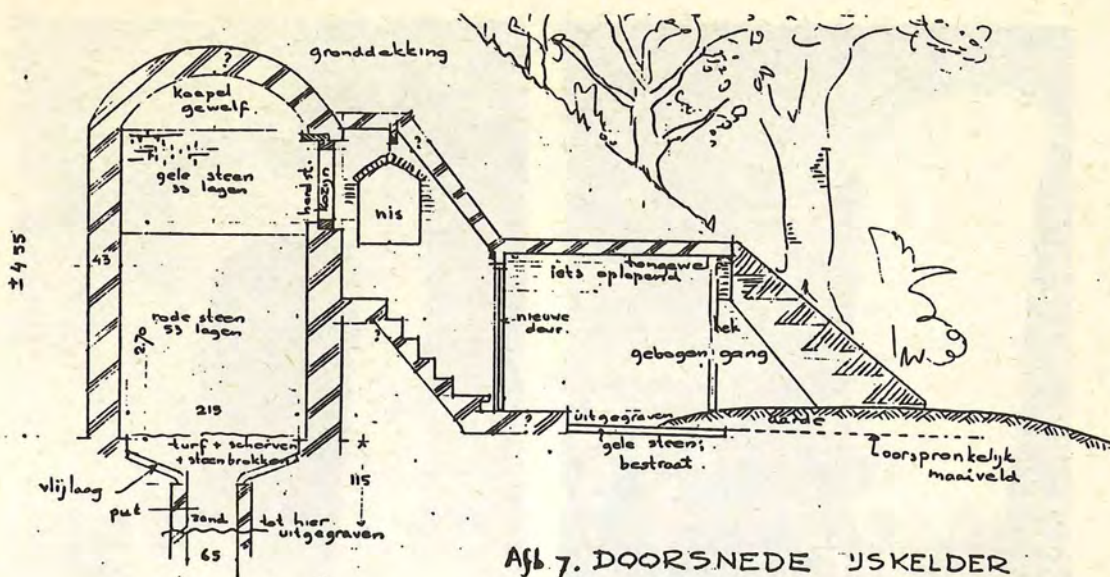
Hoewel we steeds van 'kelder' spreken, blijkt uit de tekening dat het bouwwerk (behalve vlijlaag en put) BOVENGRONDS is gelegen! Voor 't gemak zullen we de naam kelder echter blijven gebruiken.

Na het schoonmaken is de kelder door ons opgemeten en door de heer Wolters op tekening gezet (zie afbeelding 7 en 8).

Het midden van het gewelf ligt 4.50 m. boven de inspringende funderingslaag en is gemetseld van rode Vechtsteentjes. Hieronder volgt een stuk muur (95 cm.) bestaande uit gele IJsselsteentjes terwijl de rest van de muur weer uit Vechtsteentjes is opgemetseld. De vlijlaag is los gelegd in een kleibed en bestaat evenals de gemetselde put uit rode Vechtsteentjes.

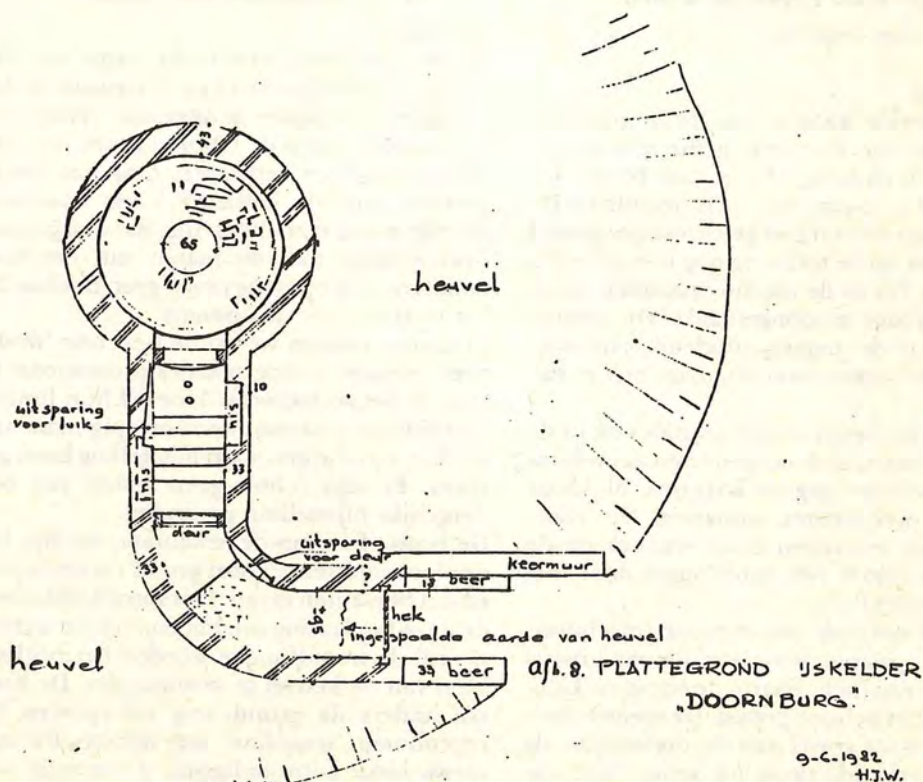
Boven in de muur van de kelder zit een opening van 70 x 90 cm. met een hardstenen kozijn. Daar het mogelijk was de dikte van de keldermuur te meten: 43 cm., dat is de lengte van twee Vechtsteentjes. Voor deze opening aan de gangzijde moet een luik gezeten hebben, alleen de duimen en een sluitoog zijn nog aanwezig. De gevonden sluitpen bleek

Afb. 7. DOORSNEDE 'JSKELDER
'DOORNBURG'

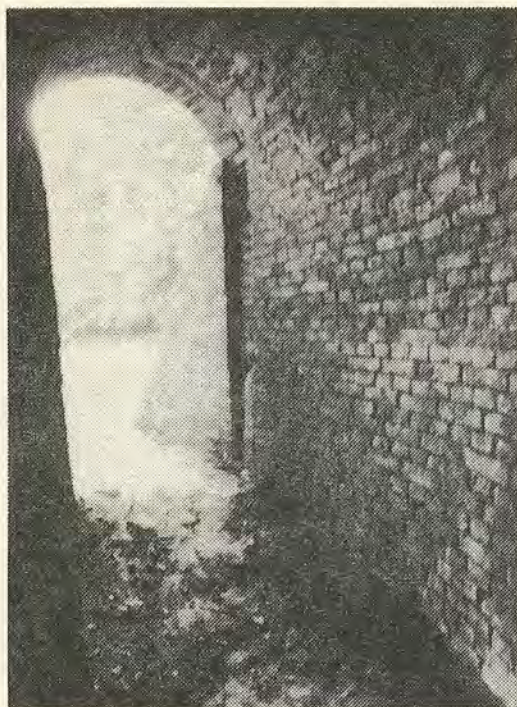
9-6-1982
H.J.W.

Afb. 8. PLATTEGROND 'JSKELDER
'DOORNBURG'

9-6-1982
H.J.W.

Afb. 6: De volgespoelde gang

niet in dit oog te passen.

b) de gang

De gemetselde gang is tot de binnendeur gedekt met een eveneens gemetseld tongewelf (afb. 6) en buigt al snel naar rechts. De muurdikte is 33 cm., dat is $1\frac{1}{2}$ steendikte. De vloer bestaat uit een met gele steentjes gelegd straatje, dat op de tekening nog niet geheel is ontgraven. Pas na de vakantiemaanden is ook dit deel verder schoongemaakt. Dit straatje loopt vanaf de ingang duidelijk omhoog, zodat regenwater er wel uit, maar niet in kan lopen.

Zowel aan het begin van de gang als vlak na de bocht bevinden zich in de muren aanwijzingen van verloren gegane kozijnen. Blijkbaar waren er twee deuren aanwezig. De 'voordeur' is nu vervangen door een hek en de binnendeur door een hardhouten deur met 'vleermuisgleuf'.

Aan de rechterzijde van de muur, juist boven het eerste opstapje, is in de muur een uitsparing waar te nemen, waarin de oorspronkelijke deur moet hebben gepast. De nieuwe deur is groter, want zowel aan de onderzijde als aan de bovenzijde steekt hij buiten deze uit-

Afb. 9: De gerepareerde ingang.

sparing.

Na de deur volgt een recht trapje van zes treden. Onderaan links en bovenaan rechts bevinden zich nissen in de muur. Vermoedelijk werden hierin de lampen gezet, die trap en luik moesten verlichten. Ook kan hierin gereedschap zijn bewaard. Links bovenaan de trap is nog een uitsparing, die qua grootte overeenkomt met de maten van het luik, zodat men na opening ervan geen last had bij het werken voor de opening.

Tenslotte vonden we op de bovenste 'trede' twee metalen ronde plaatjes (doorsnede 10 cm.) in het metselwerk. Hoewel hun functie onduidelijk is nemen we voorlopig maar aan dat hier op of in een soort hijsstelling heeft bestaan. Er zijn echter geen resten van een dergelijke hijsstelling gevonden.

De laatste fase van de restauratie zal zijn het opnieuw opbrengen van grond op de heuvel en het beplanten ervan. Oorspronkelijk diende deze beplanting om het zonlicht te weren, nu zal de hoofdfunctie worden het beklimmen van de heuvel te verhinderen. De kans dat anders de grond weg zal spoelen bij regenbuien, waardoor het metselwerk opnieuw bloot komt te liggen, is namelijk niet

denkbeeldig.

Achteraf gezien is het te betreuren dat Monumentenzorg nimmer heeft gereageerd op eerder genoemde brieven.

De ijskelder is nu wel gerepareerd (afb. 9) en verder verval is daardoor voorlopig een halt toegeeroepen, maar deze reparaties zijn uit de aard der zaak niet historisch verantwoord. Wanneer Monumentenzorg zich had aangesloten bij de bespreking van de restauratieplannen, dan had met slechts weinig extra moeite en geld de reparatie een restauratie kunnen worden. Jammer, dat juist zo'n instantie deze kans zijn neus voorbij heeft laten gaan.

J.H. Witte.

Aantekeningen:

1. Geïnteresseerden kunnen de merkjes bij de schrijver inzien.

GEBRUIKTE LITERATUUR:

1. Ijskelders, koeltechnieken van weleer, A.W. Reinink en J.G. Vermeulen, Heuff, Nieuwkoop, 1981.
2. Tijdschrift Antiek, jaargang 10 nr. 9; 13 nr. 1; 14 nr. 4 en 9. Vier artikelen over mineraalwaterkruiken.

Foto's: Hans Wolters

Tekeningen 7 en 8: H.J. Wolters

Tekeningen 4 en 5: J.H. Witte.

DE MOLEN OOSTWAARD 2

Met het vorderen van de restauratie van de molen gelegen buiten het dorp Oud-Zuilen in de richting van Maarssen, wordt de belangstelling van diegenen die zich interesseren voor lokale geschiedenis geprikkeld en probeert men een beeld te krijgen van de functie en wordingsgeschiedenis van die molen.

Wil men een beeld krijgen van de geschiedenis van de molen in het algemeen en van de Utrechtse molens in het bijzonder dan raad ik U aan het Molenboek der provincie Utrecht van de Stichting 'De Utrechtse Molens' te raadplegen. Eén van de auteurs van dit boek, de heer J. den Besten uit Loenen, is mij zeer behulpzaam geweest bij het begrijpen van de vaak technische termen omtrent de molen. Veel dank ben ik eveneens verschuldigd aan de heer Gerrit Keunen van Monumentenzorg en ook aan Leen Heus voor zijn stimulerende verhalen over molens en molenverplaatsingen die hij heeft verricht.

WATEROVERLAST

Voor een goed begrip is het noodzakelijk te weten dat het gebied tussen de Vecht en de Hilversumse zandgronden niet altijd lager heeft gelegen dan de Vecht en dat de afwatering tot de eerste helft der 17e eeuw via weteringen en sluisjes gereguleerd kon worden.

Dat ging vrij eenvoudig: Men ontwaterde het gebied door sloten te graven, die in een vaart of wetering uitmondde (in dit geval de Nedereindse vaart); die vaart graafde men naar een laag punt bij een natuurlijke waterloop (de Vecht) en men liet bij laag water in de Vecht het overtollige water wegllopen en bij

hogere waterstand van de Vecht sloot men het sluisje om te voorkomen dat er water de polders inliep.

Dat de Nedereindse vaart in een laag gedeelte in de Vecht geleid werd, blijkt wel uit de betekenis van de naam van het aangrenzende gebied (waard = laaggelegen land). Dit systeem kon alleen effect hebben als de rivier een wisselende hoogte had. Men moet niet vergeten dat de Vecht uitmondde in de toenmalige Zuiderzee en van daaruit onder invloed stond van de werking van eb en vloed. Toch voldeed dit systeem na 1600 niet meer, want binnen zeer korte tijd zien we in dit gedeelte van de Vechtstreek (overigens vrij

CONVOCATIE

der Geërfdens, behorende onder
de Westbroekfche

WATERMOLEN.

DE Geërfdens behorende onder de Watermolen van Westbroek, worden verzocht te verschynen in den kleinen kapittelhuize ten Dom t'Utrecht, op Zaturdach den 2. Septemb. 1752. des nanoens ten half drie uren / om te resolveeren en concludereen / of men (zonder dat de 379 Mergen / nu buiten de Molen zynde / in de Molenpolder ingelaten worden) twee Molens zal stellen / of niet.

Andien geresolveert word twee Molens te stellen / waar dezelve gestelt zullen worden / en hoe daar omtrent verder te handelen.

Andien geresolveert wordt alleen de bestede Molen te stellen / wanneer de Mannemer zal kunnen beginnen.

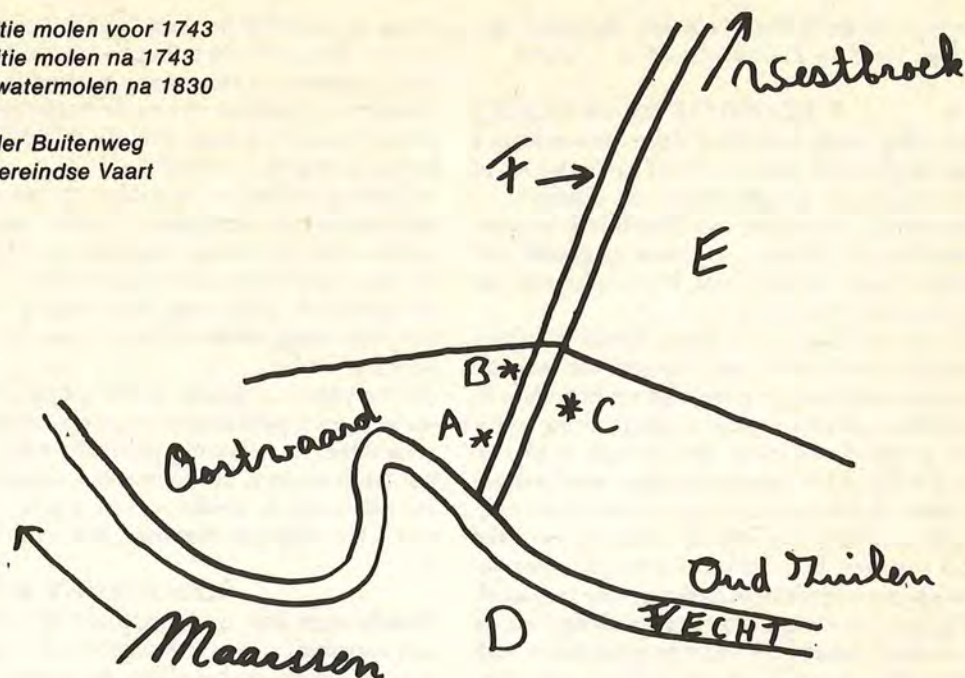
Mitsgaders op het verzoek van den Mannemer om by provisie eenige betaling van zyne bedonge penningen te mogen genieten.

Ook om te horen het Rapport van den Heer Secretaris des kapittels / verkregen hebbende approbatie op de gestelde Tol van de Schutsluizen by de Watermolen, en vervolgens te resolveeren over derselver verpachting

op verlies van stemmen.

- A - positie molen voor 1743
- B - positie molen na 1743
- C - wipwatermolen na 1830
- D - bos
- E - Polder Buitenweg
- F - Nedereindse Vaart

laat in de molengeschiedenis van de Nederlanden) tientallen watermolens verschijnen. De verdergaande (natte) ontvening en inklinking waren hier de oorzaak van.

Typerend voor het hele gebied was een verzoekschrift van de geërfden van Maarsseveen aan de Staten van Utrecht waarin zij vragen om twee (!) 'wint-water-meulens' te mogen plaatsen 'vermits haere landen dikwils drasig en onbruyckbaer hebben moeten leggen.'¹

DE WESTBROEKSE WATERMOLEN

Hoewel de molen nooit een naam heeft gekregen en hij in mijn introductie Oostwaard no. 2 wordt genoemd (het 'adres'), lijkt het mij verstandiger, om vergissingen te voorkomen, de molen de naam te geven die hij in alle archiefstukken krijgt nl. 'de Westbroekse Watermolen'. Het zijn namelijk de geërfden van Westbroek die de molen bekostigen en het is ook hun gebied, dat hij bemaalt en niet Oostwaard.

De meeste gegevens vinden we dan ook in het archief van de Molenpolder, die ten zuiden van Westbroek ligt.

1663

Het Molenboek Provincie Utrecht vermeldt van de molen dat het een achtkante boven-

kruier is, die in 1753 gebouwd is. De gegevens omtrent een watermolen op die plaats gaan echter veel verder terug en wel tot 1649, van welk jaar zich in het archief van de Molenpolder een stuk bevindt getiteld 'voorwaarden van aanbesteding door geërfden van den aanleg van eene steenen brug en eene steenen heul in het zandpad bij den watermolen'², maar bij het nalezen van dit stuk werd de watermolen niet genoemd, hoewel de molen er waarschijnlijk wel gestaan zal hebben.

Meer gegevens verstrekken de molenrekeningen die in grote hoeveelheden vanaf 1663 te vinden zijn. Bewijsbaar is de molen dus vanaf 1663, hoewel hij dan al aan onderhoud toe is, want dan dient de zeilmaker Pieter Janse (in 1664 over een periode van twee jaar) een rekening in bij Jan Cornelisse, schout van Westbroek, van 167 gulden en 6 stuivers, waarin voor ons van belang is dat hij op 24 januari 1663 heeft 'gemaakt twee nieuwe molesyele van nieuw frans kanifasdoek.'

Van nog groter belang is dat hij de maten erbij specificiert met de prijs per el erbij. De zeilen zijn 16½ el lang en 4 el breed. De prijs is 11 stuivers per el.³ Dit houdt in dat het om een vrij grote molen ging met een vlucht van ong. 25 meter, hetgeen vrijwel zeker op een achtkante binnenkruier duidt, een molen die in

de tweede helft der 17e eeuw algemeen gebruikt werd in Zuid-Holland en Utrecht.

BRAND OF DE FRANSEN?

Een lang leven was voor deze binnenkruier niet weggelegd, want over 1672 (-74) wordt al een rekening aangetroffen van Anthon . . Houtman, secretaris van Westbroek wegens *'vacatie en verschoten . . . gedaen en gehadt naet afbranden van Westbroeckse Watermolen omtrent bewaren van materialen.'*⁴

Het is verleidelijk om deze brand te wijten aan de vernielzucht der Fransen, die naar de overlevering wil, plunderend en brandstichtend door het land gingen, maar aannemelijker is dat de bliksem de oorzaak is of een kachel die in het najaar (oktober) werd aangestoken. Ik denk dat als er een abnormale oorzaak was, deze wel op de rekening vermeld zou staan en bovendien werden de materialen op een boerderij in de omgeving bewaard. Waarom de molen dan wel vernietigd en de boerderij (waar veel meer te plunderen viel) niet? Hoe het ook zij, de molen werd herbouwd.

VERPLAATSING

Er volgt nu weer een regelmatige stroom van onderhoudsrekeningen en dan plotseling in 1743 een *'Reekeninge van zoodanige wytgaave als Pieter Stellingwerff schout en gaderen van Westbroek gedaan heeft wegens de geërfden en Ingelanden, resorterende onder de Watermoolen van Westbroek en dat wegens het verplaatsen van de zelve watermoolen met den aankleven van dien'*⁵.

De molen verplaatsen? Heeft hij dan toch ergens anders gestaan? Inderdaad, verschillende oudere kaarten⁶ plaatsen de molen dicht bij de Vecht.

Waarom dan die verplaatsing? Er zijn twee redelijke mogelijkheden. Door inklinking van de kleilaag dicht bij de Vecht of het afkalven van de molenvliet kan de oude molen zijn verzakt en heeft men hem verder naar achteren gezet op betere fundamenten en ondergrond.

De tweede mogelijkheid is, dat de molen gehinderd werd door het bos aan de overkant van de Vecht, zodat bij zuidelijke en zuidoostelijke wind de molen geen wind ving.

Een toevallige vondst in het gemeente-archief van Utrecht wijst echter een geheel andere richting uit. Wat was het geval? De molen

stond zo dicht bij het Zandpad dat passanten in rijtuigen grote kans liepen te verongelukken, hetgeen ook regelmatig gebeurde. Of de paarden op hol sloegen en de Vecht inliepen of dat men een klap van de molenwieken kreeg, wordt niet vermeld.

In ieder geval moest de molen op last van de gedeputeerden verplaatst worden naar een plaats *'alwaer het minder zorgelijk is, dat door de nabijheid daarvan ongelucken geschieden'*⁷.

De geërfden doen nog een poging om de onkosten vergoed te krijgen, maar die loopt op niets uit.⁸

Dit verplaatsen kostte 5446 gulden en 12 stuivers en 8 penningen van welk bedrag het merendeel in rekening gebracht werd door Jan Sluys wegens *'het Timmer en Graafwerk, . . . 'tuersetten van de moolen . . . en wegens Buytenwerk'*. Hij rekende hiervoor 2843 gulden⁹.

EEN NIEUWE MOLEN

Binnen tien jaar is de verplaatste molen al aan vervanging toe (ook afgebrand?) en worden de geërfden bij elkaar geroepen in het kleine kapittelhuisje bij de Dom te Utrecht om te beslissen of men het stuk land ten noorden van de Groeneweg bij de Molenpolder zal voegen of niet. Tevens moet dan besloten worden of men 1 of 2 molens zal plaatsen om dit grote gebied (1200 ha) te bemalen.¹⁰

Men beslist dat het gebied ten noorden van de Groeneweg niet wordt opgenomen en dat er slechts één molen geplaatst wordt. Het andere gebied (Buitenweg genaamd) moet tot 1830 wachten voor het een eigen wipwatermolen krijgt en sindsdien siert deze 'tweeling' het landschap.

In 1752/53 wordt er een achtkante buitenkruier geplaatst door Hyman van Zijl¹¹, want hij tekent een 'kwitantie' ter grootte van 2052 gulden en tien stuivers zijnde het 'restant van de aanneemspenningen'¹¹.

DE MOLENAAR

De molenaar had een dubbelfunctie. Hij was molenaar en sluiswachter.

Iedere molenaar kreeg duidelijke en strenge instructie wat hij wel en niet moest doen. Onze molenaar was gehouden *'den moolen met zijne op en dependentiën getrouw en naar behooren te bewaare mitsgaders voor alle schaaden zoveel in zijn magt zal zijn te behoeden'* . . . *'de molenaar zal niet vermogen wanneer de molen onder zijl is verder van*

dezelven te gaan als ten distantie uiterlijk van vijftig roeden.'

Staat er geen wind en staat het water te hoog dan is hij nog niet vrij om te doen wat hij wil, want dan moet hij *'altoos op den wint wagten, zonder daarin eenigzints te verzuimen'*, hij krijgt dan ook geen toestemming *'op een andere plaats te gaan werke of zig late gebruiken om beesten te dreiven, modderen of anderzints'*, voorts moet hij *'de vooruliet tot aan de Vecht behoorlijk . . . sneiden'*. . . *'en de mollegaten en lekkasien op de kaaden aan de vooruliet digt maaken'*. . . *'waarteegen hij datzelve zal mogen beweyden uitgezondert met paarden of varkens.'*

Iedere overtreding kost de molenaar 3 gulden. In 1782 ondertekent Janus Griffioen de voorwaarden en wordt molenaar annex sluiswachter.¹²

In dezelfde instructie staat ook wat er van hem als sluiswachter verwacht wordt. Hij moet de kolk van de sluis schoonhouden en voorts is hij verplicht *'de deuren voor de sluis aan de Vecht zodra het water in de Vecht boven de onderste kant van de pijl is terstond te sluiten tegelijk met het verlaat en ook niemand hoegenaamd op dien tijd door te laten schutten op pone van drie guldens 't elken reize te verbeuren.'*

Deze beide functies brengen zijn inkomen per jaar op 117 gulden.

Om een beeld te krijgen welke scheepjes gebruik maakten van de sluis (en dus van de bedrijvigheid in het achterland) volgt hier een opsomming van de tol- en schutgelden die in 1752 geheven werden:

*'een turfscheepje of pontje zal betalen zes stuivers
een werkschuit zes stuivers
een schuitje groot zevenkorven twee stuivers
een schuitje geen zeven korven groot zijnde eene stuiver
een schouw met hooi uitvarende, hetzij groot of klein zal betalen eene stuiver
een schouw met (meste?) steen aarde etc. uitvarende zal betalen twee stuivers
vrachtschouwen zullen betalen eene halve stuiver per schouw'*¹³.

KLEUREN

Mocht U na de restauratie langs de molen wandelen en zich afvragen of de kleuren net zo zijn als in de 18e eeuw, dan volgt tot slot een klein stukje van een aanbesteding uit 1763 voor het schilderen van de molen, een

'klus' die Berend Lamfers voor 57 gulden aannam.

*'De Start, en schoonen blauw berlijn
de korte en lange Spruy met de kuyf Swart
de waterborde en halve ronde wit
de bovenEnden van de schoren wit
tagter en voor kuvelens (verbasterde benaming voor geveleind) berlijns blauw, met witte banden
de kop van den as berlijn blauw
de stoppen swart
de walpin wit, de letters verguld
de vorst planken wit, de canispalen de koppen wit,
van der alles de oude koleur'*¹⁴.

Drs. W. Smits.

Noten:

1. Archief Oud Munster inv. nr. 2714.
2. Oud-archief van den Molenpolder inv. nr. 367.
3. Archief kapittel ten Dom inv. nr. 3788-1a.
4. Oud-archief van den Molenpolder inv. nr. 386.
5. idem nr. 385.
6. o.a. de Nieuwe caerte van de provincie Utrecht door Bernard de Roij vervaardigd tussen 1676 en 1695, evenals de bijgewerkte druk uit 1743 die de titel Nova tabula dioceseas Traiectinae meekreeg.
7. Archief Staten van Utrecht inv. nr. 264147.
8. Gemeente-archief Utrecht II inv. nr. 3632.
9. zie 5.
10. Oud-archief van den Molenpolder inv. nr. 371.
11. Archief kapittel ten Dom inv. 3788-2.
12. Oud-archief Westbroek inv. nr. 392.
13. Oud-archief van den Molenpolder inv. nr. 378.
14. Oud-archief van den Molenpolder inv. nr. 372.

De watermolen in de Maarsseveense polder (laatste bewoner Van Garderen). In 1931 werd de molen afgebroken (zie deze jaargang pag. 7 en 8).

MAARSSSEN ROND DE EEUWWISSELING

Reeds in 1898 een electrisch verlicht huis in de Breedstraat (Kapsalon Agterberg)

De eerste electrisch verlichte huizen vindt men tegen het einde van de vorige eeuw in Amsterdam. Op 1 januari 1898 waren daar 27.000 lampen aangesloten op de centrale installatie aan de Haarlemmerweg. In aanmerking genomen dat de meeste lampen bestemd waren voor de straatverlichting in het centrum, betekent dit, dat slechts een gering aantal huizen over electrisch licht beschikte.

Utrecht krijgt eerst in 1906, in de Potterstraat bij het Vredenburg, zijn electrisch verlichte huizen.

Maarssen ging Utrecht duidelijk vooraf op het gebied van de moderne verlichting. Dat is niet verwonderlijk als men weet dat de eerste Nederlandse accumulatorenfabriek gevestigd was in Maarssen aan de Zandweg, op de plaats waar voorheen de steenfabriek Goeden Bosch van Wernink lag. De fabriek onder directie van C.E. Wolff werd in de volksmond de *lichtfabriek* genoemd. Deze naam heeft zich lang gehandhaafd. Nu nog duiden oudere Maarssenaars die locatie aan met: *'de lichtfabriek'*. Toen de accumulatorenfabriek al lang verdwenen was, heette het dat de v.v. Maarssen voetbalde *'achter de lichtfabriek'*, waar de voetballers op het land van J. van Dijk, met een onderbreking van enige jaren, hun veld hadden van 1927 tot 1948. De heer Wolff, in het begin van deze eeuw een voortvarend wethouder van Maarssen, was bewoner van de buitenplaats Bolenstein waar hij, aanvankelijk in de stal, zijn fabriek had. In september 1898 richt hij een verzoek aan B. en W. van Maarssen om toestemming voor het spannen van een tijdelijke geleiding vanaf Bolenstein tot de dameskostschool aan de Breedstraat waar nu kapsalon Agterberg is gevestigd. Daar de gas- en petroleumverlichting in de school aan vernieuwing toe was, meende de directrice, mej. Thieme, dat node-loze kosten voorkomen konden worden als zij direct overging op electriciteit. Het college van B. en W. gaf zijn toestemming. Vanuit de batterij in de stal van Bolenstein werd een leiding gespannen langs twee palen en een huis in de Bolensteinsestraat naar de dameskostschool. Bovengrondse leidingen waren voor B. en W. uit den boze en daarom kreeg Wolff slechts toestemming voor een periode

van acht maanden.

Als de heer Wolff, die later een huis liet bouwen aan de Straatweg hoek Stationsweg, genaamd de Wolfshoek (nu bejaardenpension) zijn accumulatorenfabriek wil uitbreiden met een Dynamo- en Electromotorenfabriek op het terrein daarachter, moeten de omwonenden daarvoor volgens B. en W. eerst toestemming geven. De heer Peelen, bewoner van Overkerk (zie jg. 8 no. 3) geeft die toestemming op voorwaarde dat als door gevaar voor brand de assurantie van hem een hogere premie vraagt, de kosten daarvoor betaald worden door de heer Wolff. De toestemming van de andere bewoners is vermeld op een lijst van 8 februari 1900 en bevat de namen van de hoofdbewoners bij de Lichtfabriek. De lijst met namen lijkt ons voor oud-Maarssenaars zeker interessant om hier af te drukken:

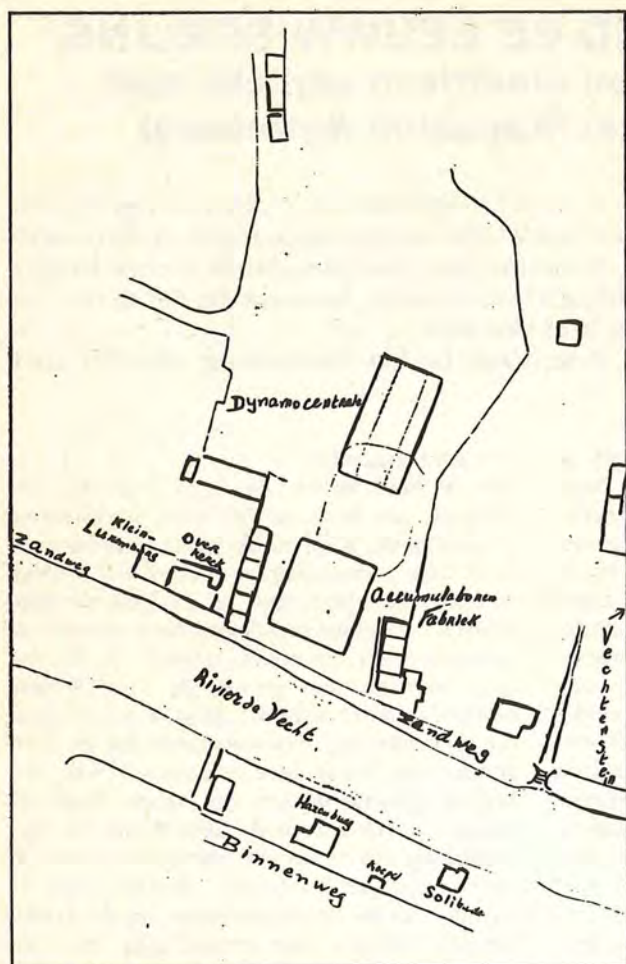
weduwe Marinus
J. Lith
weduwe C. Stooker
weduwe H.P. Steneke
weduwe J. Schreiber
P. Kalden
M. Menke
J. Timmer
J. Verkuil
J. Huussen

W. Verkroost
J.E. de Rooij
E. de Haas
J. Kasius
G. Pronk
A. van Kooten
M. Klarenbeek
J. van Dijk
A. van Putten
J. Klarenbeek

DOKTER PRILLEVITZ

Het woord ras is besmet, maar we zullen begrepen worden, als we beweren dat bijna alle namen, die we zojuist genoemd hebben, toebehoren aan rasechte Maarssenaars, die van geslacht op geslacht in Maarssen woon-

den en werkten, ook toen rond de eeuwwisseling burgemeester Strick van Linschoten, meester Bolman, veldwachter Feddema en dokter Prillewitz ieder op hun terrein 'het gezag' vertegenwoordigden.

Dokter Prillewitz woonde op de Langegracht in het huis waar later Schuileman het weekblad 'De Magneet' drukte. Prillewitz was, althans zo blijkt uit de gemeentecorrespondentie, dikwijls in de contramine. Als gemeentegeneesheer schrijft hij op 7 maart 1896 in geprikkelde stemming dat hij nu wel eens schriftelijk gemotiveerd van de burgemeester wil weten waarom deze hem verboden heeft ongelukkige lijdens in het gemeente-ziekenhuis op te nemen. Nu had Maarssveen inderdaad een ziekenhuis, dat wil zeggen een woning waarop het woord ziekenhuis prijkte. Het was de vierde woning vanaf de Nassau-

straat gerekend, aan de rechterzijde van de Kaatsbaan (links van de verdwenen boekhandel). De bovenwoning werd bewoond door een commies van de Rijksbelastingen, de benedenkamer aan de straatzijde vormde het hele ziekenhuis! We hebben de gevraagde schriftelijke motivatie niet gevonden in het archief, maar we zouden er zelf, al gebeurt dat dan 86 jaar te laat, best een kunnen leveren.

Overigens, ook Maarssen had zijn 'ziekenhuis', een éénkamerwoning, waarin een ijzeren ledikant stond met een strozak. Het ziekenhuis was de laatste woning op de Achterdijk (nu Nassaustraat), grenzende aan de tuin van het Maarssense sluishuisje. Oud-veldwachter Dirk van Berkel, die in het huisje ernaast woonde, trad op als verpleger van de patiënten, meestal zieke zwervers of slacht-

offers van vechtpartijen.

Dokter Prillewitz komt in 1898 in opspraak door een aantijging van de heer L. Eijrond, bewoner van een van de huizen op de Herengracht. Prillewitz, die dan tevens gemeenteraadslid is, heeft volgens Eijrond in strijd met de Hinderwet, vuurwerk verkocht. De schriftelijke klacht is gericht aan de gemeenteraad, omdat volgens de schrijver ook de burgemeester in het geding is, daar hij niet bereid was procesverbaal op te maken tegen iemand die de wet heeft overtreden. Eijrond vraagt zich af, of dat komt omdat de wetsovertreder hoger op de maatschappelijke ladder staat en stelt de vraag *'of het met de waardigheid van eenen geneesheer te rijmen is, vuurwerk te verkopen.'*

De gemeenteraad meent dat het niet tot haar competentie hoort een overtreding van de Hinderwet te beoordelen. Dokter Prillewitz verdedigt zich schriftelijk, o.a. met de opmerking, dat *'ik indertijd enige poeders van zouten heb gemaakt, steeds in mijne apotheek voorradig, die werkelijk Bengaals licht, zo het poeder wordt ontstoken, verspreidt (!). Dat ik echter geen vuurwerk maak, maar zo zulks bij mij besteld wordt, ik die bestelling overbreng naar een vuurwerkmaker.'*

De heer Eijrond krijgt daarop van B. en W. het antwoord *'dat zij in de eenvoudige verkoop van een poeder, dat bij ontsteking Bengaals licht verspreidt niet zien het vervaardigen of in bewaring hebben van vuurwerk of van ontplofbare stoffen in genoemde wet bedoeld en dus geacht wordt dat die wet niet is overtreden.'*

Het toeval wil, dat in hetzelfde pand jaren later vuurwerk legaal te koop is bij Cor Schuileman in haar winkel van kantoor- en schrijfbehoeften.

BEWONERS LANGEGRACHT PROTESTEREN TEGEN BOUWPROJECT HUIS TER MEER

Huis ter Meer (zie artikelen van C.W.P. Bloemendaal in jg. 5 en 6) wordt, in vervallen staat, gekocht door assuradeur H. de Wit en timmerman J. Spiering. Een jaar later, op 15 mei 1902, verkopen zij met winst het oude landhuis, dat eeuwen lang het centrum van Maarssen beheerste, aan de Hollandse Bank voor onroerende goederen te Utrecht. Dit betekende het einde van de voormalige buitenplaats. Al spoedig worden de plannen voor sloping en winstgevendende bouwprojecten bekend. Bewoners van de Langegracht raken

verontrust en richten zich op 27 januari 1902 tot de gemeenteraad met het verzoek haar goedkeuring te onthouden aan het plan om vlak tegenover hun percelen een rij woningen te bouwen, waarvan de achtergevels aan de Vecht komen. De protesterende Langegrachtbewoners menen dat bij uitvoering van het plan *'ons overzicht allerellendigst zal worden en de waarde onzer percelen daardoor zeer zoude dalen, gezwezen nog van de grote ontsiering die het dorp zelf langs de Vecht zou ondergaan.'*

De ondertekenaars van het schrijven waren: J. de Pijper, J.C. Prillewitz, M. Kouffeld, C.v. Doorn, J. v. Arkel, G. Bijvank en P.J. Dolmans.

HET BEGIN VAN DE A.C.F. AAN DE STRAATWEG

Op 4 januari 1895 ontvangt het gemeentebestuur van Maarssen een brief van de heer H. van der Woude uit Utrecht met het verzoek om vergunning tot het plaatsen van een machine van 6 P.K. en een ketel met een verwarmde oppervlakte van 6 m² ten dienst van zijn fabriek ter vervaardiging van pharmaceutische producten. De fabriek zal gevestigd worden in de stal van perceel wijk A, no. 22. Dit perceel was de oude buitenplaats Op Buren, vroeger genaamd Bij Geval, die ± 1845 met de aanleg van de spoorlijn en later ± 1890, met het graven van het Merwedekanaal haar uitgestrekte bossen verloor. Het laatste verliers was voor de familie Van Veeren, bewoners van Op Buren, de aanleiding om te verhuizen. Casper van der Woude, van beroep bleeker te Utrecht, kocht huis, stal, erf, het moesland en de overgebleven tuin. Zijn zoon (?), H. van der Woude, krijgt nog in dezelfde maand, 30 januari, toestemming de pharmaceutische producten in de genoemde stal te vervaardigen, onder voorwaarde: *'dat de daarvan afkomende stoffen in dichte bakken of kuipen worden opgevangen en daarvan géén afvoer plaats hebbe in de Vecht.'*

De fabriek produceerde: aether, chloroform, zinksulfiet en schietkatoen. Zeven jaar later wordt de fabriek uitgebreid en eerst dan gaat men over op de bereiding van kininezouten. De komst van dr. ir. A.R. van Linge, (geb. 1870 te Veendam) naar Maarssen bracht die verandering teweeg. Van Linge, die na zijn studie te Delft en Basel, in 1896 op Java mede-oprichter van de kininefabriek op de

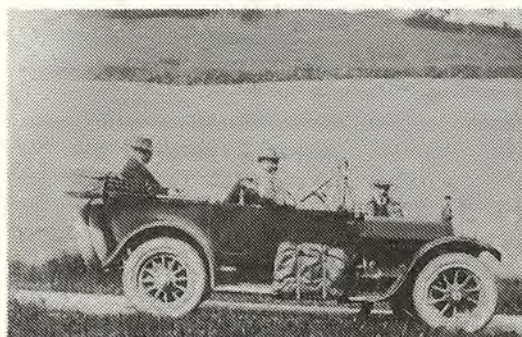

Uitstapje in 1938 van een gedeelte van het personeel van de N.V. Kininefabriek.

onderneming Pandan Aroen was en van 1900 - 1902 technisch directeur van de Bandoengsche Kininefabriek, kreeg in beide functies geen steun bij zijn pogingen de bereiding van kinine te verbeteren. Teleurgesteld vertrok hij in april 1902 naar Nederland, waar hij bij zijn studiegenoot H. van der Woude in Maarssen wel gehoor en steun vond voor zijn baanbrekende plannen. De gevraagde uitbreiding van de fabriek van 1902 was o.a. het gevolg. De fabriek werd toen ingericht voor de extractie van kinabast en de bereiding van kininezouten. De firma naam van 1904: de N.V. Nederlandsche Kininefabriek Van der Woude en Van Linge werd in 1905 veranderd in N.V. Nederlandsche Kininefabriek.

De ontwikkeling van het bedrijf ging daarna in stormachtig tempo en leidde tot annexatie van de omgeving, eerst in Maarssense richting, daarna voornamelijk richting Utrecht. Met de nieuwe naam A.C.F. (Chemie Farma) beheerst nu het grote bedrijf de toegang naar de gemeente Maarssen. Binnenkort zal het restant van Op Buren, waar het bedrijf startte,

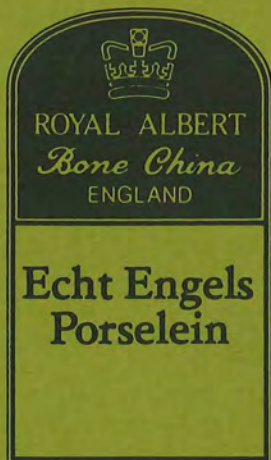

Dr A.R. van Linge - H. v.d. Woude en J. Westerik. De heer Westerik legde de stoomleiding voor de Pharmaceutische fabriek. Na enige jaren dienst als chauffeur bij V.d. Woude, begon hij een auto-garagebedrijf in de Bolesteinse straat (later Wilhelminalweg).

gesloopt worden (zie jg. 4 pag. 39). Met de hulp van de heer J.H. Heuschen, manager development van het bedrijf en enige gemeente-archiefstukken konden wij iets over de begingeshiedenis van de A.C.F. vertellen.

Dick Dekker.

Vraag inlichtingen bij uw
speciaalzaak
LUXE GESCHENKEN
A.v.d.BOSCH OLIJVE
Maarssen
tel.: 61632

radio- en tv - speciaalzaak

B. Huis in 't Veld - Diependaalsedijk 1
Maarssen - Telefoon: 03465 - 62081

g.terwee
parkweg 15 maarssen
telefoon 61301

In het pand waar nu Café Ome Klaas zijn klanten een gastvrij onthaal bezorgt is al sinds 1780 een horeca-bedrijf gevestigd. In die tijd nog een herberg. Maar steeds stond en staat nog een goede dienstverlening aan de klant voorop.

Wij verzorgen uw koud buffet, fondue en barbecue op uw personeelsavonden, verjaardagspartij of huwelijksfeest wilt u liever de gewone Hollandse pot, ook dat kan. Er is accommodatie voor circa 60 personen. Een partijtje biljart? Kom rustig eens binnen en misschien wordt u wel lid van de bij ons spelende biljartvereniging.

U kunt altijd reserveren! in

CAFÉ OME KLAAS

**Op de Lange Gracht 43 in Maarssen
of telefonisch 03465-61409 of 62019**